

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КУЧЕРНЮК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94 (477) (051) «Рідний край» «1905/1916»

**ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА
КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1905 – 1916 РР.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі давньої та нової історії України
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
член-кореспондент НАН України
Колесник Віктор Федорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри давньої та нової історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
член-кореспондент НАН України
Солдатенко Валерій Федорович,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник,
відділ соціально-політичної історії

кандидат історичних наук
Березовський Олег Миколайович,
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»
вчений секретар

Захист відбудеться 26 вересня 2016 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.001.20 у Київському національному університеті імені Тараса
Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені
М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса
Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 23 серпня 2016 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, доцент

Л. П. Могильний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями та характером дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (14 с., 181 позиція). Загальний обсяг дисертації становить 198 с.

Вступ. Актуальність теми дослідження. Події російської революції 1905 – 1907 рр. зробили можливим початок формування української преси, роль якої у процесах відродження та становлення українського національного руху в цей час важко переоцінити. Преса відображала і фокусувала історичний час з усіма його найхарактернішими ознаками, соціально-економічними та моральними особливостями, ідейними спрямуваннями. Друковані видання передавали факти, свідчення доби, допомагали пізнати сутність явищ, подій у конкретних суспільних умовах, а також складали картину життя.

У світлі цього значний науковий інтерес становить діяльність редакційного колективу україномовного часопису «Рідний край» (1905 – 1916 рр.). Він був одним із перших легальних українських видань. Процеси, які відбувалися в суспільно-політичному, економічному та культурному житті українського народу у досліджуваній період, неможливо об'єктивно проаналізувати без оцінки внеску співробітників часопису у відродження української нації.

«Рідний край» став важливим чинником української журналістики Наддніпрянської України перших десятиріч ХХ ст. На його сторінках розглядалися політичні, національні, соціально-економічні процеси, важливі події з буття народу, розкривалося зростання його визвольних змагань, розвиток національної культури. Редакційний колектив прагнув з'ясувати потреби народу на території всіх українських земель. Журнал ніс інформацію про найважливіші вияви й ознаки суспільно-політичного та мистецького життя епохи. На сторінки часопису не тільки відображався плин літературного процесу, він служив трибуною для виголошення актуальних питань доби. Тож дослідження тижневика дозволяє нам поступово відтворити загальний процес розвитку українського періодичного друку в Російській імперії, виявити його закономірності та тенденції, визначити взаємовплив преси і суспільства в означений час.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01).

Мета роботи полягає у всебічному дослідженні на основі архівних матеріалів, опублікованих видань та історичних досліджень місця, значення і ролі часопису «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України початку ХХ ст.

Відповідно до мети, визначено основні **завдання дослідження**:

- здійснити огляд історіографії, проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- визначити історичні умови заснування часопису;
- прослідкувати організацію видання, дослідити склад редакційного колективу, матеріальне забезпечення та розповсюдження часопису;
- з'ясувати основні ідейні засади та напрямки діяльності редакційного колективу;
- охарактеризувати внесок авторів часопису у розвиток української культури через публікації статей на сторінках тижневика.
- визначити роль часопису в суспільно-політичному та соціально-економічному житті на українських землях;

Об'єктом дослідження є часопис «Рідний край», який видавався з 1905 по 1916 рр.

Предметом дослідження є процес створення часопису «Рідний край», діяльність видавців, редакційного колективу та співробітників часопису, висвітлення на сторінках видання характерних особливостей суспільно-політичного і національно-культурного життя українців, його участь у суспільному житті України початку ХХ ст.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період з грудня 1905 р., від часу заснування журналу, до 1916 р., який ознаменував закінчення діяльності часопису.

Географічні межі охоплюють здебільшого Наддніпрянську Україну, а також частину інших українських земель, де проживало населення, що складало читацьку аудиторію часопису.

Методологічною основою роботи є загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, комплексності та системності, які реалізуються через застосування як основних **методів** історичного дослідження (архівної евристики, історико-порівняльного, історико-генетичного), так і загальнонаукових (аналізу та синтезу, індукції та дедукції).

Наукова новизна дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. Обґрунтовано низку нових положень, виявлено упередженість деяких висновків попередніх дослідників, неточності, які мали місце в історіографії.

На основі матеріалів часопису, архівних документів і порівняльного аналізу залученої до дисертаційного дослідження історіографії проаналізовано процес заснування та функціонування часопису «Рідний край», що в науковій літературі висвітлено недостатньо. Досліджено вплив часопису на розвиток культурного руху початку ХХ ст., коли кардинальні зміни в духовному житті суспільства були пов'язані з національно-визвольними змаганнями 1905 – 1907 рр. До наукового обігу введено низку журнальних публікацій, архівних матеріалів, які мають значне джерельне значення.

Практичне значення дисертації визначається сформульованими в ній висновками, положеннями, теоретичними узагальненнями, їх науковою

новизною. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні праць з історії України зазначеного періоду, методичних посібників, підручників, а також у формуванні основних положень і фактичного матеріалу дослідницьких статей.

Апробація дослідження. Основні матеріали та положення дисертації представлено у формі доповідей і тез на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2013, 2014 рр.), «Наукові осінні читання» (Київ, 2013 р.), «Шевченківська весна» (Київ, 22 березня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 5 публікаціях у наукових фахових виданнях, у тому числі одна стаття – в зарубіжному виданні. Окремі положення та результати дослідження додатково відображені у 4 публікаціях тез та виступів на наукових конференціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Історіографія теми та джерельна база дослідження» проаналізовано ступінь наукової розробки тематики та дається характеристика джерел, на основі яких здійснювалося дослідження.

У підрозділі 1.1. «*Стан наукової розробки теми*» розглянуто основні тенденції та особливості висвітлення історії часопису «Рідний край» в історіографії.

Історіографічні праці з історії україномовної преси загалом і часопису «Рідний край» зокрема, згруповано на основі традиційної періодизації вітчизняної історіографії, у наступні періоди: 1) від початку ХХ ст. до 1920 р.; 2) від 1920-х р. до 1980-х рр.; 3) від 1990-х рр. до сучасності.

Працям першого періоду була притаманна значна інформативність і деталізація, авторські оцінки описуваних подій і суб'єктивізм, зумовлені безпосередньою участю їх авторів у процесі видавництва україномовних друкованих органів, а також ідейними та політичними переконаннями.

Б. Грінченко у праці «Тяжким шляхом» здійснив одну з найперших спроб у дослідженні української преси, висвітливши становлення українських періодичних видань, наголосивши на труднощах, які ускладнювали процес видавництва¹. В. Дорошенко у роботі «Українство в Росії» охарактеризував 17 україномовних видань, які виходили в Наддніпрянщині на початок Першої світової війни, в тому числі і досліджуваний в дисертації часопис «Рідний край»². Важливою для даного дослідження є праця відомого літературного критика С. Єфремова «Історії українського письменства», присвячена розвитку

¹ Матеріали до електронної хрестоматії з історії української журналістики ХХ ст. / уклад. А. М. Волобуєва / за наук. ред. Н. М. Сидоренко. – К., 2012. – С.105.

² Дорошенко В. В. Українство в Росії / В. В. Дорошенко. – Відень.; 1916. – С. 52.

україномовної преси, в якій значне місце відведене творчості Панаса Мирного та Олени Пчілки, які в різний час були редакторами часопису «Рідний край»³.

Історик О. Гермайзе у праці «Нариси з історії революційного руху на Україні» приділив значну увагу діяльності українських політичних партій, зокрема зазначав, що засновниками часопису «Рідний край» були представники Української демократичної партії⁴. Праці В. Ігнатієнко «Українська преса (1816–1923)»⁵ та «Бібліографія української преси (1816–1916)»⁶ є, на думку автора дисертаційного дослідження, найповнішим історико-бібліографічним зібранням періодичних видань 1816 – 1916 рр. Водночас, необхідно зазначити, що періодизація розвитку преси Наддніпрянської України, запропонована В. Ігнатієнком, потрапила під критику дослідників В. Коряка, Є. Гірчака ін.

Представники української діаспори опублікували низку загальних праць, присвячених історії українських періодичних видань досліджуваного періоду. Найпомітнішою серед них є «Історія української преси» А. Животка, у якій подано коротку характеристику умов видання «Рідного краю», склад його редакційного та авторського колективу⁷. Варта уваги праця С. Наріжного «Українська преса», в якій науковець аналізує проблему висвітлення мовного питання на сторінках часопису «Рідний край»⁸.

Не зважаючи на те, що «Хрущовська відлига» дала можливість радянським науковцям звернутися до вивчення періодичних видань, які раніше були затавовані в історіографії, поверховий та упереджений підхід до висвітлення їх діяльності залишився без змін⁹. Починаючи з колективного видання «Книга і друкарство на Україні», всі наступні дослідження: М. Жовтобрюх «Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)»; П. Федченка «Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку»; «Історія української дожовтневої журналістики»

³ Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 541 с.

⁴ Гермайзе О. К. Нариси з історії революційного руху на Україні / О. К. Гермайзе. – К., 1926. – С. 388.

⁵ Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. А. Ігнатієнко. – Х.: Держлітвидав України, 1930. – 288 с.; Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816-1923): історико-бібліографічний етюд / В. А. Ігнатієнко. – К.: Б. в., 1926. – 76 с.

⁶ Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. А. Ігнатієнко. – К.: Держлітвидав України, 1930. – С. 136.

⁷ Животко А. Історія української преси / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 193.

⁸ Наріжний С. П. Українська преса / С. П. Наріжний // С. П. Наріжний. Українська культура: Курс лекцій / За ред. проф. Д. Антоновича. – Регенсбург: Укр. техн.-госп. і-т, 1947. – С. 112-127;

⁹ Калениченко Н. Л. Українська література кінця XIX – початку XX ст.: напрями, течії / Н. Л. Калениченко. – К.: Наукова думка, 1983. – С.21.

містять термін «соціал-угодовські тенденції», яким охарактеризовано діяльність редакційного колективу та зміст публікацій у часописі «Рідний край»¹⁰.

Історіографічним працям третього періоду, на думку автора, притаманні наступні риси: поява об'єктивних, узагальнюючих досліджень історії української журналістики, видавничої справи XIX – поч. XX ст.; введення до наукового обігу нових термінів, якими науковці характеризують діяльність україномовних видань: «національно-патріотична журналістика», «русифікаторська політика», «національна школа», «український культурно-національний рух», «національно-культурницькі програми»; позитивна оцінка діяльності редакційних колективів часопису «Рідний край»; поява сучасних біографічних досліджень постатей і творчості громадських діячів, серед яких були редактори та дописувачі часопису «Рідний край».

Важливими в контексті для дисертаційного дослідження є такі історичні праці: «Нариси з історії українського національного руху»; І. Крупського «Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)»; «Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.)»; В. Лизанчука «Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні»; І. Зайченка «Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.)»; О. Березовського «Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.)»¹¹. У цих працях автори лише побіжно звернулися до дослідження часопису «Рідний край».

Часопис «Рідний край» став предметом дослідження фахівців різних галузей наукових знань, в тому числі філологічної науки та журналістики. Праця С. Семенко, присвячена детальному літературознавчому дослідженню часопису¹². Науковець зосередила свій інтерес на ролі в національно-культурному процесі І. Котляревського, Т. Шевченка, Є. Гребінки, І. Франка,

¹⁰ Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1970. – 304 с.; Федченко П. М. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 348 с.; Книга і друкарство на Україні / [О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін.]; за ред. П.М. Попова. – К.: Наукова думка, 1964. – 314 с.

¹¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Л.: Світ, 1995. – 184 с.; Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.) / Гутковський В. В., Крупський І. В., Федоришин П.С. – Л.: ЛА Піраміда, 2001. – 196 с.; Лизанчук В. В. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні: Факти, документи, коментарі до тексту лекцій / В. В. Лизанчук. – В 3-х ч. – Л.: ЛДУ, 1993. – Ч. 1. – 256 с.

¹² Семенко С. В. Журнал «Рідний край» і літературний процес поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. В. Семенко. – К.: 1999.

Олени Пчілки, показавши, наскільки діяльність цих та інших відомих українських майстрів слова була відображена у публікаціях журналу.

Подібно до С. Семенко, Н. Степаненко у дослідженні «Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства»¹³ приділила велику увагу публіцистичній площині діяльності часопису. Автор висвітлила такі важливі для початку ХХ ст. проблеми, як мовна політика, мовна ситуація в Україні, національна освіта та школа. Значною позитивною стороною даного дослідження є те, що Н. Степаненко посилається на велику кількість архівних, публіцистичних та історіографічних джерел, що робить дану працю цінною для нашого дослідження.

Таким чином, аналіз історіографії вказує на суспільну значимість часопису «Рідний край», який став предметом вивчення з перших років свого існування та продовжував цікавити науковців впродовж наступних років. Дослідники на різних етапах розвитку історіографії давали різні оцінки діяльності та ролі часопису в суспільно-політичному та національно-культурному житті України. Історіографічні праці другого періоду, в значній мірі, позначені упередженими та однобічними підходами щодо висвітлення функціонування україномовної преси початку ХХ ст. в Російській імперії. Внаслідок цього, під впливом політичних умов та розвитку історичної науки в Радянському Союзі, відсутніми були об'єктивні фактологічно-повні, глибокі дослідження з історії часопису «Рідний край».

Лише зі здобуттям Україною незалежності вітчизняні науковці отримали змогу об'єктивно оцінити внесок видання у процес національно-державного відродження українського народу. Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що роль в суспільно-політичному і культурному житті України не знайшла належного висвітлення і потребує подальших досліджень.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерел» здійснено огляд основних груп джерел, використаних автором дисертаційного дослідження. Джерельною базою дослідження є публікації часопису, архівні джерела та опубліковані документи.

При дослідженні часопису «Рідний край» неможливо виділити лише одну групу джерел, де б містилася вся повнота відомостей про історію становлення та розвитку української преси в Наддніпрянщині на початку ХХ ст. Лише звернення до широкого кола різних за походженням і видами джерел, які доповнюють одне одного, дозволяє оптимально розкрити тему.

Джерельна база дослідження умовно поділяється на дві групи: документальні та наративні джерела. До першої групи відносяться архівні та опубліковані документи, серед яких: видання журналу «Рідний край» з 1905 по 1916 рр., законодавчі та підзаконні акти, документація державних установ. До другої – епістолярні та мемуарні джерела.

¹³ Степаненко Н. С. Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства / Н. С. Степаненко. – П.: ПП Шевченко Р. П., 2011. – 190 с.

Першоджерельну вартість становить сам часопис «Рідний край». Архів редакції літературно-наукового тижневика «Рідний Край» зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Часопис «Рідний край» виходив тижневими журналами на 8-16 (інколи і більше) сторінках. Усього, наприклад, за 1906-й рік було видано 52 числа, окремі з них вийшли спареними, 20-те, 29-те, 39-те – як «ідейно невитримані», «агресивні» – конфіскувала влада. За матеріалами часопису простежуємо формування національної свідомості українського народу. До того ж часопис можна розглядати не тільки як об'єкт відображення суспільно-політичної ситуації в державі, а й як джерело пропаганди та відстоювання національних домагань українства. Матеріали часопису в певною мірою дають змогу прослідкувати особливості формування українських періодичних видань, рівень їх впливу на національний рух. Аналіз статей журналу дозволяє з'ясувати суспільно-політичну орієнтацію редакторів часопису, прослідкувати ідейно-політичні переконання авторів, їх мотивацію при висвітленні важливих подій життя українських земель, яким чином змінювався напрям видання в умовах обмежень його діяльності державою тощо.

Архівні документи дають можливість достовірно відтворити історію видання українського часопису та його роль в національному русі в суспільно-політичному і культурному житті України. Головними при дослідженні теми були фонди українських громадських діячів, які зберігаються у ІР НБУВ: Б. Грінченка (ф. 170), В. Доманицького (ф. 95), В. Громашевського (ф. 182), О. Русова (ф. 159), С. Єфремова (ф. 317), М. Жебунькова (ф. 82) та ін. За матеріалами статистика П. Репетіна «Історичний огляд української газети «Рідний край» є однією з перших спроб відтворити історію окремого українського часопису. В силу своєї специфіки ці джерела потребують зіставлення, уточнення даних.

Першу групу джерел також репрезентують документи (циркуляри, свідоцтва, листування) з фонду канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (ф. 442), що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Архівні матеріали досить детально відтворюють умови діяльності періодичних видань.

У Державному архіві Полтавської області зберігаються важливі для нашого дослідження епістолярні джерела – дев'ять листів Б. Познанського до відомих громадських і культурних діячів того часу: М. Драгоманова, М. Лисенка, М. Дмитрієва, Р. Вашкевича. (ф. 214). У листах заслуговують на особливу увагу відомості стосовно передумов створення часопису. Важливу інформацію про зв'язок часопису з читачами містять листи до редакції «Рідного краю».

Суттєво поглибили джерельну базу дослідження опубліковані архівні документи. Це, зокрема, документи зі збірника «Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття». Збірник містить документи та матеріали, які стосуються цензурної політики російського самодержавства щодо українського друкованого слова, становлення

національної періодики в межах Російської імперії, а також публіцистичні статті провідних діячів національного руху – Б. Грінченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Єфремова, С. Петлюри, М. Шаповала та ін.

Цінними для дисертаційного дослідження є джерела особового походження, до яких відносяться щоденники політичних діячів, спогади співробітників редакції та авторів, учасників видавничого процесу, епістолярні джерела, які допомагають відчутти атмосферу часу та бачення авторами процесу національного відродження. Значною інформативністю виділяють спогади Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, О. Лотоцького, які аналізують роль української преси в національній-визвольній боротьбі

Отже, матеріали часопису виявлені та залучені історіографічні праці, архівні джерела, збірки документів і матеріалів, мають значний інформаційний потенціал, цілком достатній для того, щоб розв'язати поставлені завдання та досягти сформульованої в дослідженні мети.

У другому розділі «Заснування часопису «Рідний край» розглянуто суспільно-політичну ситуацію в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст., умови та процес заснування часопису, етапи становлення та напрями діяльності редакційно-видавничого колективу.

У підрозділі 2.1. «Суспільно-політичні умови виникнення українськомовної преси в Російській імперії на початку ХХ ст. Заснування часопису» показано, що «Рідний край» з'явився на хвилі піднесення національного руху в Російській імперії, пов'язаного з відносною лібералізацією внутрішньополітичного курсу царизму за умов кризи суспільного устрою, що ознаменувалась революцією 1905–1907 рр.

Революція в Російській імперії принесла значні зрушення в суспільно-політичному та культурному житті країни. Поступки царського режиму були незначними, але надзвичайно важливими та потрібними суспільству і, зокрема, українському населенню імперії, яке з радістю зустріло проголошення демократичних прав і свобод.

Справжнім початком якісно нового етапу в історії української преси слід вважати дату 24 листопада 1905 р. Як тільки стало чинним нове ліберальне законодавство, друковані видання почали з'являтися у найбільших містах Наддніпрянщини і вже до 1914 р. про своє існування, бодай одним номером, на території імперії заявили 45 часописів українською мовою. Серед українськомовних видань, які з'явилися на українських землях, особливе місце займає часопис «Рідний край».

Офіційний дозвіл на видавництво української періодики був лише вимушеною поступкою революційним народним настроям і аж ніяк не означав сприяння офіційної влади справі українського друку. Навпаки, молода українська видавнича справа зіткнулася на перших порах свого існування з цілою низкою труднощів і проблем. На час революції 1905–1907 рр., як і в ХІХ ст., українська журналістика мала здебільшого місцевий характер. Цей чинник відчутно впливав на зміст і форму періодичних видань.

Часопис «Рідний край» було засновано у Полтаві, перший номер часопису вийшов 24 грудня 1905 року, він був економічним, політичним та літературним щотижневиком, який демонстрував настрої і думки української інтелігенції. Ініціаторами створення були Г. Маркевич, М. Дмитрієв і Г. Коваленко. Першим видавцем часопису був культурно-освітній і громадський діяч Г. І. Маркевич, останні виконували функції редакторів «Рідного краю».

У підрозділі 2.2. «*Організація роботи редакційного колективу часопису «Рідний край»*» проаналізовано основну тематику, яка виносилася на сторінки журналу, які завдання виконував авторський колектив.

Часопис займав особливе місце серед українських друкованих видань на початку ХХ ст. Унікальність цього видання була зумовлена складом його редакторів і видавців – це такі відомі громадські та культурні діячі України, як Панас Мирний, Олена Пчілка, М. Дмитрієв, Г. Коваленко, Г. Маркевич та ін.

Авторський колектив журналу, стаючи на важкий і небезпечний шлях в умовах монархічного ладу, прагнув засобами слова та просвіти розбудити національну свідомість українців, виховати в них почуття національної гідності. Випускаючи перший номер тижневика, редакція чітко визначила читача, якому адресувалося видання.

Інформація в часописі подавалася певними блоками, відповідно до таких рубрик: 1) «Що потрібно для нашого народу, особливо для селян-хліборобів і всіх трудящих людей»; 2) «Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині»; 3) «Що діється в цілій Росії. Звістки зі столиць»; 4) «Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилися»; 5) «Звістки й листи з ріжних городів і сел (про земства, товариства, про все, що діється доброго й лихого)»; 6) Наукові статті і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли і т. д.); 7) Оповідання, вірші, фельєтони; 8) Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.); 9) «Бібліографія. – Запитання читателів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та иньші»; 10) «Оповістки усякі».

Інформація в «Рідному краї» була поділена на рубрики й розміщувалася в такому порядку: 1) редакційна стаття (звернення до читачів щодо певної проблеми або загальний огляд подій, окреслення суспільної ситуації); 2) аналітична стаття (стосувалася економіки, релігії, політики, юриспруденції, культурно-громадського життя: школи, театру, преси та ін.); 3) матеріали з історії України; 4) художня література; 5) публіцистична рубрика: «Державна Дума», «З Державної Думи», згодом – «З життя партії (чи партій?) і спілок»; 6) періодична рубрика «Юбілейні свята»; 7) «По Україні»; 8) «З життя Полтавщини»; 9) «Галичина»; 10) «З життя Росії»; 11) «Що діється по иньших державах»; 12) «Дописи» (матеріали від кореспондентів); 13) «Бібліографія»; 14) «Відповіді редакції»; 15) «Листування редакції».

Тижневик прихильно ставився до своїх читачів – «людей усякого стану і всякої освіти», виказував непідробний, діяльний інтерес до життя народу майбутнього України. Крім основного тексту, часопис містив і значний обсяг (від 2 до 5 сторінок) рекламної інформації: презентував нові (передусім

українські) газети, журнали, книги, підручники, збірники; подавав відомості про культурно-мистецькі заходи, про роботу художніх шкіл, студій, зрідка – приватні оголошення. Рекламу не приносила особливої фінансової вигоди, але інформувала читачів про нові видання та події в культурному житті.

Матеріальне забезпечення видання української періодики в той час лежало на плечах ще не сформованого українського передплатника, брак висококваліфікованих професійних кадрів гальмував видавничий процес, постійним був контроль з боку владних структур, які мали право попередньої цензури тощо. Усе це надавало українській пресі «провінційності» та тривалий час заважало конкурувати з російською пресою. Часопис «Рідний край» виходив переважно коштом його видавців, які, головним чином, були письменниками чи громадськими діячами з обмеженим матеріальним становищем. Видавничий процес був найбільш вразливим саме з боку незадовільного фінансування, адже матеріальна незабезпеченість була головною причиною швидкого зникнення нових українських видань. Звичайно, відсутність національного друкованого слова згубно позначилася на стані моральності суспільства. Передплатників було набагато менше, ніж на це сподівалися видавці, і видання не було рентабельними.

Таким чином «Рідний край» з'явився на хвилі піднесення національного руху в Російській імперії, пов'язаного з відносною лібералізацією внутрішньополітичного курсу царизму за умов кризи суспільного устрою, що ознаменувалась революцією 1905–1907 рр. У дисертації встановлено склад видавничого та редакційного колективу часопису «Рідний край», визначено проблемно-тематичний принцип рубрикації матеріалу в журналі, проаналізовано способи фінансування тижневика.

У третьому розділі «**Часопис «Рідний край» у суспільно-політичному та економічному житті країні**», показано, яким чином редакційний колектив часопису висвітлював важливі проблеми з життя суспільства, виявлено основні напрямки журналістських досліджень та їх актуальність для політичної та економічної просвіти читачів.

У підрозділі **3.1. «Висвітлення часописом «Рідний край» суспільно-політичного життя в Російській імперії»** простежено, що впродовж 1905–1916 рр. авторським колективом часопису було проведено значну просвітницьку роботу серед населення щодо принципів роботи політико-правової системи держави.

Ознайомлення суспільства з діючим законодавством, а також із успішним досвідом боротьби робітників за свої права в інших регіонах країни та за її межами допомагало населенню більш продуктивно відстоювати власні економічні права та інтереси не лише на своїх робочих місцях, але й у політичній сфері. Матеріали, які вміщувалися на сторінках часопису «Рідний край», надавали українцям впевненості у своїх силах, навчали їх розуміти те, що без боротьби за свої права неможливо було втримати тих здобутків, які було досягнуто під час революційних подій 1905–1907 рр.

Попри офіційно позапартійну позицію часопису «Рідний край», вже в перших його номерах простежувалася чітка лінія на автономію України. Це відображало програму Української демократичної партії, політичною метою якої було домагання автономії України в складі Росії. У пропаганді та відстоюванні національних вимог українських партій Наддніпрянщини часопис відіграв значну роль, ставши найважливішим зряддям впливу на національну свідомість українців.

Журнал доносив до читачів усю інформацію про перипетії суспільно-політичного та соціально-економічного життя і в ньому зафіксовані його найважливіші вияви й ознаки. На сторінках видання всебічно обговорювалися питання, які виникали в процесі роботи інших важливих установ. У першу чергу, це стосувалося діяльності земств. Співробітники газети досить часто звертали увагу своїх читачів на труднощі, які виникали в процесі діяльності цих органів. Також говорили про шляхи подолання цих проблем та про перспективи їх подальшої діяльності. Вказувалось на недостатнє фінансування земств. У багатьох статтях говорилося, що через відмову людей сплачувати податки до земств у багатьох регіонах вимушено закривалися школи, лікарні, агрономічні склади, книгарні. Однією з причин незадоволення роботою органів місцевого самоврядування називалося те, що діяльність земств була надто залежною від місцевих адміністрацій, на чолі яких стояли люди, які, здебільшого, не мали нічого спільного з народом, а піклувалися виключно про свої власні інтереси.

У підрозділі **3.2. «Соціально-економічне життя на сторінках часопису»** показано, що висвітлення соціально-економічного життя країни на сторінках часопису було важливим аспектом діяльності авторів та співробітників «Рідного краю». Концепція часопису передбачала ведення широкої культурно-просвітницької роботи, метою якої було забезпечення економічної та соціальної захищеності читачів.

Редакція видання була впевнена, що питання землі – це найголовніша найболючіша тема для українців, переважна більшість з яких була селянами. Тому саме проблемі господарювання на селі присвячено низку економічних розвідок, найбільший інтерес з яких викликають статті Г. Коваленка «Про земельну ренту» та Л. Падалки «Про землі, з яких складається Русь-Україна, і про людність, яка її заселяє».

Редакційний колектив часопису «Рідний край» зазначав, що події 1905-1907 рр., крім покращення свободи слова та більшої свободи в політичному житті, ніяких змін, які б зачіпали більш нагальні соціально-економічні потреби селянства та інших верст населення, не принесли. Розуміючи необхідність зміни ситуації, яка склалася в країні, авторський колектив виступав за необхідність реформування економічного життя країни. Щоб довести необхідність цих змін, періодично подавалися аналітичні огляди розвитку економіки України.

Визнаючи просвітницьку роботу серед населення одним із найбільш дієвих засобів захисту економічних прав селян, часопис надавав різнобічну

інформативну підтримку українському селянству в земельних питаннях. Зокрема, вміщувалися практичні поради щодо купівлі та продажу землі, правильного оформлення документів, необхідних для цього, проводилося ознайомлення населення з новими законами, які стосувалися права на земельну власність тощо. Часопис «Рідни край» відстоював право селян на отримання нових земельних площ для ведення власного господарства на прийнятних для них умовах і за доступними цінами. У зв'язку з цим лунали слова критики на адресу селянського банку, який, за словами кореспондентів часопису, занадто завищував ціни на землю, яку продавав, а також зверталася увага на малу ефективність роботи земельних комісій. Також на шпальтах часопису «Рідний край» висвітлювалися найновітніші методи ведення господарства та обробітку землі, які допомагали селянам отримувати вищі врожаї і тим самим покращувати своє економічне становище.

«Рідний край» значну увагу приділяв висвітленню діяльності позичкових товариств та іншим формам кооперативного руху, закликаючи селян самостійно вдосконалювати свої господарства. З цією метою широко висвітлювався хід різноманітних кооперативних з'їздів, які проходили як в Україні, так і в Росії в цілому загалом.

Велика кількість статей була присвячена висвітленню діяльності профспілкових організацій, які захищали соціальні інтереси працюючих, а в умовах реакції та утисків у різних сферах життя, – захист прав робітників різних професійних категорій набув великої ваги.

Отже, у дисертації досліджено проблемно-тематичний спектр часопису «Рідний край» у рамках висвітлення суспільно-політичного та соціально-економічного життя країни; доведено, що часопис займав активну позицію в просвітництві населення з головних питань щодо політичних прав населення, тогочасного законодавства, роботи Державних Дум, економічного розвитку країни, ефективних методів ведення господарства, фінансової освіти тощо.

У четвертому розділі **«Відображення на сторінках часопису національно-культурних домагань українців»** показане місце «Рідного краю» в розвитку української культури. Визначено напрямки пропаганди журналом національно-культурницьких вимог та участь у відстоюванні права українців на вільний розвиток мови, освіти і культури.

У підрозділі 4.1. **«Відстоювання часописом «Рідний край» української мови та українізації освіти»** проаналізовано внесок журналу в розвиток української мови та боротьбу за її вживання в закладах освіти та культури.

Авторський колективу часопису зробив помітний внесок у справу відродження української національної культури. Головна його увага була спрямована на збагачення таких напрямків українознавчих студій, як освіта, мовознавство, літературознавство, книговидання, театральнo-музичне мистецтво. Кореспонденти були переконані, що реалізувати програму відродження українського народу можна було лише завдяки відданій громадській праці – заснуванню приватних шкіл, бібліотек, проведенню лекцій, завдяки організації самим населенням дешевого продажу книг,

розповсюдженні громадськими силами українських періодичних видань. Обов'язок просвіти народу покладался, в першу чергу, на місцеву інтелігенцію.

У підрозділі 4.2. *«Театрально-музичне мистецтво та діяльність культурно-освітніх організацій на сторінках часопису»* висвітлено внесок редколегії у становлення українського театрального та музичного мистецтва.

Пропагандистсько-агітаційна робота, яка проводилася редакційним колективом часопису у сфері театрально-музичного мистецтва, набула значних масштабів. Театральні огляди, які постійно вміщувалися на сторінках видання, а також критичні зауваження щодо найбільш резонансних подій у сфері театрально-музичного життя країни, сприяли якісному покращенню репертуару вітчизняних театральних колективів та популяризували цей вид мистецтва серед українського суспільства.

Одним із головних закладів, який займався підготовкою артистів, стала драматична школа М. Лисенка. Це був перший в Україні вищий навчальний заклад, який займався підготовкою національних музичних та драматичних кадрів. Кореспонденти часопису приділяли посиленій інтерес до його діяльності.

У **висновках** узагальнено результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист:

- Здійснено аналіз історіографічного доробку вітчизняних дослідників часопису «Рідний край» та виявлено особливості, які включають, по-перше, суспільну значимість часопису, яка підтверджується тим, що він став об'єктом для вивчення з перших років свого існування та продовжував цікавити науковців впродовж наступних років, але в силу політичних умов відсутніми були критичні та глибокі розвідки з історії журналу. По-друге, часопис займає певне місце в роботах дослідників, які висвітлювали як історію національної та регіональної преси, так і загалом суспільно-політичну історію України перших десятиліть ХХ ст., так і національно-культурний розвиток, творчість громадських діячів, серед яких були редактори та дописувачі журналу. По-третє, окремі аспекти історії часопису висвітлені в працях науковців, які мають безпосередній зв'язок з виданням «Рідного краю». По-четверте, наявним є вакуум в історіографічній базі, який ще не є заповненим комплексними ґрунтовними працями з історії власне часопису.

Вітчизняна історіографія на різних етапах свого розвитку давала неоднозначні оцінки часопису «Рідний край». Найбільш інформативними є праці, опубліковані у дореволюційний період особами, які так чи інакше брали участь у виданні україномовної преси. Радянська ж історіографія в значній мірі позначена упередженим підходом до висвітлення цього питання. Лише зі здобуттям Україною незалежності вітчизняні науковці отримали змогу об'єктивно оцінити внесок цього видання у процес національно-державного відродження українського народу.

Проаналізовано джерельну базу дослідження та показано, що використана джерельна база є різноманітною, достатньо широкою для неупередженого та достовірного розкриття досліджуваної теми. Специфіка

дослідження передбачає безпосереднє опрацювання публіцистичного матеріалу, наявного в часописі, та зіставлення його з даними інших видів доступних джерел, що дозволяє комплексно проаналізувати місце часопису серед періодичних видань Наддніпрянщини, його роль у суспільно-політичних процесах, внесок у розвиток національного руху тощо.

- Розглянуто суспільно-політичну ситуацію, за якої створювався журнал. Показано, що «Рідний край» з'явився на хвилі піднесення національного руху в Російській імперії. Революція принесла значні зрушення в соціальному та культурному житті Російської імперії. Поступки царського режиму були незначними, але надзвичайно важливими та потрібними суспільству і, зокрема, українському населенню імперії, яке з радістю зустріло проголошення демократичних прав і свобод. Справжнім початком якісно нового етапу в історії української преси слід вважати дату 24 листопада 1905 р., коли імперський уряд прийняв Тимчасові правила друку, в яких уже не було згадок про обмеження українських видань. Доведено, що заснування часопису «Рідний край» та його видання було закономірним наслідком як суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні в перші десятиріччя ХХ ст., так і бурхливого розвитку української літератури і преси цієї доби.

- Розглянуто організаційно-видавничу історію тижневика та встановлено склад редакторів і видавців – це такі відомі громадські та культурні діячі України як Панас Мирний, Олена Пчілка, М. Дмитрієв, Г. Коваленко, Г. Маркевич та ін.

Часопис «Рідний край» виходив переважно коштом його видавців, які, головним чином, були письменниками чи громадськими діячами, матеріальне становище яких було обмеженим. Видавничий процес був найбільш вразливим саме з боку незадовільного фінансування, адже матеріальна незабезпеченість була головною причиною швидкого зникнення нових українських видань. Передплатників було набагато менше, ніж на це сподівалися видавці, і видання не було рентабельними. З'ясовано, що основні ідейні засади діяльності редакційного колективу проявилися в концептуальній спрямованості часопису, яка передбачала, що видання стане вагомим чинником національного руху та інструментом для здійснення змін – це мало бути видання для українського народу, яке простою мовою говоритиме правду про наболілі питання політичного, соціального, економічного та культурного характеру. Мета, яку ставив перед собою редакційний колектив журналу «Рідний край», була продиктована самим життям, духовним і політичним відродженням українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією місця і своєї ролі в суспільстві як речника національної ідеї.

- Досліджено, що впродовж 1905–1916 рр. авторським колективом часопису було проведено значну просвітницьку роботу серед населення щодо принципів роботи політико-правової системи держави. Доведено, що попри офіційно позапартійну позицію часопису, вже в перших його номерах спостерігалася чітка лінія на автономію України.

- Проаналізовано літературну спадщину часопису, що дало нам право говорити про його непересічне значення для розвитку української культури, коли кардинальні зміни в духовному житті суспільства були пов'язані з національно-визвольними змаганнями 1905-1907 рр. Авторський склад колективу часопису зробив помітний внесок у справу відродження української національної культури. Головна його увага була спрямована на збагачення таких напрямків українознавчих студій, як освіта, мовознавство, літературознавство, книговидання, театральнo-музичне мистецтво.

- Виявлено, що часопис займав активну позицію в просвітництві населення з головних питань щодо політичних прав населення, тогочасного законодавства, роботи Державних Дум, економічного розвитку країни, ефективних методів ведення господарства, фінансової освіти тощо. Доведено, що часопис надавав різнобічну інформативну підтримку українському селянству в земельних питаннях, відстоював право селян на отримання нових земельних площ для ведення власного господарства на прийнятних для них умовах і за доступними цінами, критикував діяльність селянського банку, роботу земельних комісій.

Встановлено, що робота працівників часопису, спрямована на нормування фонетичного та лексичного складу української мови, стала важливим внеском у процес її формування. Вже сам факт видання «Рідного краю» українською мовою сприяв утвердженню серед суспільства переконання в необхідності її розвитку та захисту від будь-яких утисків офіційної влади. Пропагандистсько-агітаційна робота, яка проводилася редакційним колективом часопису у сфері театральнo-музичного мистецтва, також набула значних масштабів. Театральні огляди, які постійно вміщувалися на сторінках часопису, а також критичні зауваження щодо найбільш резонансних подій у сфері театральнo-музичного життя країни сприяли якісному покращенню репертуару вітчизняних театральних колективів та популяризували цей вид мистецтва серед українського суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях, що відображають основні результати дисертаційного дослідження:

1. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» в національно-культурному русі українців (1905-1916 рр) / І. В. Кучернюк // Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. С. 52-54.
2. Кучернюк І.В. Українське театральне життя на сторінках часопису «Рідний край» (за матеріалами 1905-1916 рр) / І. В. Кучернюк // Гілея: науковий вісник. – Київ, 2014. Вип. 81 (№ 2), С. 94–98.
3. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» у національно-культурному житті Наддніпрянщини: передумови заснування і діяльність (1905-1907 рр) / І. В.

Кучернюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. Вип. XXXVIII, С. 49 –53.

4. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному житті України (1905-1916 рр) / І. В. Кучернюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка». – Тернопіль, 2014. Вип. 2, Ч. 1, – Серія: історія, С. 200–204.

5. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край»: історіографія дослідження / І. В. Кучернюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка». – Тернопіль, 2015.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» (1905-1916 рр.) про мовні проблеми того часу / І. В. Кучернюк // Дні науки історичного факультету: матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених. – Вип. VI. – Ч. 3. – К., 2013. – С. 45 – 47.

2. Кучернюк І. В. Перші редактори часопису «Рідний край» (1905-1916) роки / І. В. Кучернюк // Наукові осінні читання: Збірник наукових праць міжнародної конференції. – Част. II. – м. Київ, 26 жовтня 2013 р. – С. 33 – 28.

3. Кучернюк І. В. Українське театральне життя на сторінках часопису «Рідний край» (за матеріалами 1905-1916 рр) / І. В. Кучернюк // Шевченківська весна. Історія 2014: Матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К., Логос. –2014. – С. 85 – 88.

4. Кучернюк І. В. «Рідний край» в житті Олени Пчілки 1906-1914 роки / І. В. Кучернюк // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. –К., Логос. – Т. 2. – 2014. – С. 57 – 60.

АНОТАЦІЯ

Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905–1916 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2016.

У дисертації здійснено комплексне дослідження українського часопису «Рідний край», що на початку ХХ століття був одним із перших легальних україномовних видань. Проаналізовано умови розвитку україномовної періодици початку ХХ ст. У роботі досліджено процес створення «Рідного краю», діяльність видавців, редакційного колективу та співробітників часопису, визначено місце та роль часопису в суспільному житті України початку ХХ ст.

Досліджено проблемно-тематичний спектр публікацій «Рідного краю», визначено актуальність їхнього спрямування. Встановлено, що редакційний

колектив часопису розглядав важливі політичні, соціально-економічні процеси, події, які відображали ріст націо-розбудовчих інтересів у суспільстві та розвиток національної культури.

Ключові слова: «Рідний край», україномовна періодика, історія видавничої справи, суспільно-політичне життя, національна культура, проблемно-тематичний аспект.

АННОТАЦИЯ

Кучернюк И. В. Журнал «Родной край» в общественно-политической и культурной жизни Украины (1905–1916 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2016.

В диссертации осуществлено комплексное исследование украинского журнала «Родной край», который в начале XX века был одним из первых легальных украино-язычных изданий. Проанализированы условия развития украино-язычной периодики начала XX в. В работе исследован процесс создания «Родного края», деятельность издателей, редакционного коллектива и сотрудников журнала, определено место и роль журнала в общественной жизни Украины начала XX в.

Исследован проблемно-тематический спектр публикаций «Родного края», определена актуальность их направления. Установлено, что редакционный коллектив журнала рассматривал важные политические, социально-экономические процессы, события, которые отражали рост национальных интересов в обществе и развитие украинской культуры.

Работа раскрывает особенности сотрудничества редакции «Родного края» с ведущими украинскими литераторами, освещение на страницах журнала важных проблем по развитию национального образования, книгоиздания, театрально-музыкального искусства. Определен вклад журнала в формирование лексического состава украинского языка.

Ключевые слова: «Родной край», украино-язычная периодика, история издательского дела, общественно-политическая жизнь, национальная культура, проблемно-тематический аспект.

ABSTRACT

Kuchernyuk I. V. Magazine "Native Land" in Political and Cultural Life of Ukraine (1905–1916.). – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Taras Shevchenko Kyiv University. – Kyiv, 2016.

The thesis deals with the study of the Ukrainian magazine "Native Land", that at the beginning of XX century was one of the first Ukrainian legal publications. The terms of development of the Ukrainian-language periodicals early XX century are analyzed. Research enlightens the "Native Land" establishing process, publishers'

and editorial staff's activity, defines magazine's place and role in Ukrainian society of early twentieth century.

Investigated the thematic palette of publications of the "Native Land", identified the actuality of their direction. Established that the editorial staff of the magazine considered important political, social and economic processes, events, reflecting the growth of the national-building interests in society and the development of national culture.

In this work it is established the features of collaboration of "Native Land" with leading Ukrainian writers. Outlined the coverage of the important issues for the development of national education, publishing, theater and music on the pages of magazine "Native Land". Defined contribution journal in forming vocabulary of the Ukrainian language.

Key words: "Native Land", Ukrainian-language periodicals, history of publishing, social and political life, national culture, problem-thematic aspect.